

Ljiljana Gavrilović

Etnografski institut SANU, Beograd
fifana@gmail.com

Kulturno nasleđe u inostranstvu: granice polja*

Apstrakt: U tekstu se razmatra koncept zaštite kulturnog nasleđa koje "pripada" ili se pripisuje državi, a nalazi se van njenih granica – način konstruisanja koncepata kulture i nasleđa, kao i (mogući) mehanizmi zaštite koji proizlaze iz različito definisanih okvira kulturnog nasleđa. Razmatraju se, na prvi pogled, skriveni aspekti koncepta zaštite kulturnog diverziteta i nasleđa: vlasništvo (judeo-hrišćanski koncept kao jedini mogući/najbolji od svih), kontrola (teritorije, prošlosti i budućnosti) i moć koja iz svega proističe.

Posebno pitanje u okviru ovog razmatranja je odnos politika identiteta kao globalno podržane i lokalno tumačene/sprovođene konceptualizacije kulturnog nasleđa i primene UNESCO-vog koncepta kulture, kao (naizgled) anti-globalizacijskog trenda. Pokazuje se da u pozadini ovog odnosa i dalje stoji sukob između dva velika metanarativa (prosvetiteljstva i romantizma), koja su oblikovala zapadnu civilizaciju tokom poslednja dva veka.

Ključne reči: nasleđe, kultura, nacija, država, zaštita, UNESCO

*Ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost;
ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost.*

Džordž Orvel, 1984.

*Bilo je mnogo jednostavnije reći Mi i Oni, a i mnogo tačnije.
Putnici su često prijavljivali da su i Oni isto to činili, samo obrnuto.
Tamo su Oni bili 'Mi' (na odgovarajućem jeziku), a Mi smo bili 'Oni'.*

Isak Asimov, *Hajde da se udružimo*

Umesto uvoda: "otkrivanje" zaštite nasleđa

Tokom proleća 2009. godine dogodilo se čudo (doduše samo za one koji su se godinama/decenijama nečujno i nevidljivo bavili problemima zaštite kulturnog nasleđa): juna 2009. godine održana je na Cetinju regionalna konfe-

* Rad je rezultat istraživanja na projektu br. 147021: *Antropološka ispitivanja komunikacije u savremenoj Srbiji*, koji u celini finansira MNTR RS.

rencija "Raznolikost kulturne baštine¹ – upravljanje i turistička promocija", u kojoj su učestvovali predjednici svih država jugoistočne Evrope. To, samo po sebi, nije bilo ništa neobično, jer je to bio samo jedan u već dugom nizu sastanaka "na vrhu" (političkom/državnom) koji su bili posvećeni kulturnoj saradnji, identitetu i zaštiti kulturnog nasleđa u državama regiona.² Čudo je činjenica da je to bila prva konferencija kojoj je dato značajno mesto u medijima: predjednik Boris Tadić, koji je učestvovao na toj, kao i na prethodnim konferencijama, davao je intervjuje za više različitih štampanih i elektronskih medija, uključujući prvi program RTS-a (i to u najgledanijim terminima jutarnjeg i II Dnevnika), a opširne informacije o konferenciji objavljene su u gotovo svim dnevnim novinama.³ Iz toga se može zaključiti da je zaštita kulturnog nasleđa postala jedan od državnih prioriteta, dovoljno važna da dobije široku medijsku podršku, što bi trebalo da odražava stav (države, medija) da je to izuzetno značajan državni posao, te se obaveštavanje najšire javnosti o državnom angažovanju na ovom polju *smatra bitnim*.

Međutim, naslovi tekstova, kao i preneti delovi intervjua zapravo se nisu odnosili na regionalnu međudržavnu saradnju u oblasti zaštite kulturnog nasleđa, iako je predjednik Tadić rekao:

"[o]kupili smo se na Cetinju kako bismo ojačali i proširili mostove koje gradimo za dobrobit budućih generacija. Da uspostavimo zdravu međuzavisnost saradnje koja vidi različitost kao izvor snage. I da prihvatimo stav da pojedinačne kulture zaista napreduju i razvijaju se kada dođu u kontakt sa drugim kulturama (...), samo na taj način (...) zemlje regiona mogu se okrenuti miru" (*Blic*, 04. jun. 2009).

Prava suština mnogobrojnih medijskih informacija bila je, uprkos tome, pokušaj da se odgovori na pitanje "čije je" kulturno nasleđe na teritoriji Kosova i Metohije?, pri čemu se pod kulturnim nasleđem podrazumevalo *samo* i *isključivo* pravoslavno nasleđe, pre svega sakralna arhitektura, a odgovor se bio podrazumevao: ono je *samo* i *jedino* "naše" (= srpsko). Okosnica svih inter-

¹ Rasprava o terminologiji: *kulturno nasleđe* vs *kulturna baština* prevazilazi okvire ovog teksta, te će o tome biti govora na drugom mestu. Ipak, ukratko: *baština* implicira nasleđe koje je proisteklo iz patrijarhalnog sistema vrednosti (nasleđivanje po očevoj liniji) te je uži pojam, uz to opterećen esencijalizmom. Zbog toga se u tekstu koristi isključivo termin *nasleđe*, kao ne-esencijalistički i rodno neutralan.

² Dijalog između civilizacija (Ohrid, 2003), Interreligijski i interetnički dijalog u Jugoistočnoj Evropi (Tirana, 2004), Kulturni koridori Jugoistočne Evrope (Varna, 2005), Komunikacija u oblasti baštine (Opatija, 2006), Kulturna raznolikost kao most između kulturne baštine i kulture budućnosti (Bukurešt, Sibiu, 2007), Međukulturni susreti o pomorskim, rečnim i jezerskim rutama Jugoistočne Evrope (Atina, 2008)

³ *Politika*, *Blic*, *Večernje novosti*, *Dnevnik*, čak i *Kurir*.

vjua bila je u funkciji ideje "Kosovo je srce Srbije",⁴ o čemu govore i naslovi štampani velikim, podebljanim slovima: *Tadić: Kosovske vlasti iskorišćavaju srpsku baštinu* (*Blic*, 04. jun. 2009), *Za Unesko je kulturno nasleđe na Kosovu srpsko* (*Glas Javnosti*, 5. jun 2009), *Тадић: Хедонистички покушаји прекрајања историје* (*Политика*, 5. jun 2009). Ostali naslovi i u štampanim i u elektronskim medijima bili su u istom stilu. Posebno indikativni bili su podnaslovi u kojima se pozivalo na autoritet UNESCO-a da bi se stav o srpskom "vlasništvu" nad pravoslavnim spomenicima na Kosovu potvrdio:

"Za Unesko, kulturno nasleđe Kosova je srpsko, izjavio je predsednik Srbije Boris Tadić posle razgovora sa generalnim direktorom te organizacije" (B92, 4. jun 2009).

Predsednik UNESCO-a Koićiro Macura se, međutim, ogradio od te vrste Tadićevih izjava (u smislu: UNESCO se bavi kulturom, a ne politikom), ali je njegov komentar preneo samo RTS u *Jutarnjem dnevniku* (05. jun 2009.) dok su ga svi ostali mediji dosledno prećutali. Na RTS-u on kasnije nije ponavljen, mada su izvodi iz Tadićevog intervjua ponavljani više puta u svim vestima toga dana.

Dakle: zaštita kulturnog nasleđa u regionu je u Srbiji, u ovom ekstremno retkom slučaju nepodeljene medijske pažnje, upotrebljena u funkciji kontinuirane državne politike, iako se po izjavi predsednika UNESCO-a, koncept zaštite kulturnog nasleđa (a time i ova konferencija i ukupno angažovanje UNESCO-a) tiče isključivo kulture, a ne politike.

Ukupna slika koja je stvorena ovom neočekivanom pričom o zaštiti kulturnog nasleđa kao državnom prioritetu, jasno je pokazala dve osnovne predrasude koje se (obrazovanjem, ali i nedvosmislenom medijskom podrškom) stalno obnavljaju i time učvršćuju u javnom diskursu savremene Srbije.

Politika i kultura: odvojene i/ili povezane

Prva od njih je pretpostavka da je kultura odvojena od politike. Kako se vidi iz izjave predsednika UNESCO-a, ona je i danas čvrsto uvrežena, iako joj se opire i samo postojanje institucije kakva je UNESCO, koja je, po definiciji, politička. Ideja o čvrstom razdvajanju kulture od politike oblikovana je tokom 19. veka, u nemačkom romantizmu, čiji je koncept nacije i nacionalne države podrazumevao *pretpostavljenu/urođenu* pripadnost kolektivu. Ta pripadnost uslovljava ostvarivanje prosvetiteljskog koncepta slobodne volje, insistirajući na

⁴ Parola koja je izvikivana tokom niza protesta koji su bili organizovani povodom proglašenja nezavisnosti Kosova (2006. godine), od kojih je najveći bio 21. februara u Beogradu.

uverenju da se ona može ostvarivati isključivo unutar datih i nepromenljivih/nepitnih okvira pripadnosti kulturi-kao-naciji. To je koncept koji ukida pitanje društvene odgovornosti za bilo koju vrstu rada u kulturi (to se, naravno, odnosi i na zaštitu kulturnog nasleđa), pošto odgovornost proizlazi iz odluka donetih slobodnom voljom i u javnom delovanju se povezuje sa političkim angažovanjem. Kako kultura nije politika, a slobodna volja je uokvirena pripadnošću naciji, delovanje u kulturi tako nije podložno proceni odgovornosti za politički čin (cf. Gavrilović 2008, 40). Upravo zbog toga je i bilo moguće da regionalna konferencija o zaštiti kulturnog nasleđa bude medijski praćena na ovaj način, jer se briga o kulturnom nasleđu naizgled mogla odvojiti od državne politike, iako su one u potpunosti povezane, odnosno: interes za zaštitu *konkretnog* kulturnog nasleđa direktno je proizašao iz aktuelne politike.⁵

Uprkos ovoj predrasudi, već od I svetskog rata se, gotovo istovremeno sa osnivanjem političkih organizacija koncipiranim da deluju u pravcu prevazilaženja međunarodnih (= međudržavnih) sukoba, pre svega ratova (Liga naroda 1919, UN 1945), formiraju i njihove komisije/agencije zadužene za uspostavljanje međunarodne kulturne saradnje, čime se jasno, iako prećutno, pokazuje da je angažovanje u kulturi istovremeno i političko angažovanje. Od svog osnivanja 1945. godine do sedamdesetih godina 20. veka UNESCO (najznačajnija međudržavna-kao-međunarodna agencija te vrste) se zalagao za univerzalistički koncept kulture, istovremeno se zalažući za "pravo na kulturu". U tom periodu se UNESCO, zapravo, primenjujući u praksi evolucionistički koncept kulture (iako je on u socijalnoj/kulturnoj antropologiji – kao disciplini koja se bavi proučavanjem kulture – već uveliko bio napušten⁶), zapravo zalaže za isporučivanje "najrazvijenijeg"-kao-najboljeg oblika kulture svima koji do njega nisu stigli, odnosno za unificiranje kultura širom sveta po modelu evropske/zapadne kulture i njenog pogleda na svet.

Na otvaranju "Međunarodne godine borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije" 1971. godine Klod Levi-Stros, najznamenitiji u nizu antropologa angažovanih u okviru UNESCO-a (Gavrilović 2009), održao je svoj čuveni govor, u kome je napao UNESCO-v univerzalistički pristup kulturi, zalažući se za

⁵ O čvrstim (i razornim) vezama kulture i politike na Balkanu, naročito tokom poslednje dve decenije vidi: Čolović (2008).

⁶ Zanimljivo je pitanje odnosa između aktuelnih naučnih paradigmi (i njihovih rezultata = naučnih "otkrića") i njihovog usvajanja/primene u širokoj (ne-naučnoj) javnosti. Laičko/javno usvajanje novih naučnih saznanja i/ili paradigmi, po pravilu, kasni godinama, često i decenijama i ta zakašnjenja su znatno duža kada se radi o društvenim/humanističkim disciplinama nego prirodnim/tehničkim naukama (novi način lečenja, novi motor ili kućna alatka koji su posledica novih naučnih saznanja i njihove primene usvajaju se znatno brže od novog pogleda na društvo/kulturu: nesumnjivi dokaz toga je činjenica da odjeke više od stoleća starih – i gotovo šest decenija napuštenih – rasnih teorija možemo prepoznati u našem, pa i u evropskom savremenom društvu).

koncept prava na samosvojnost svake kulture.⁷ Iako je tada taj govor shvaćen kao skandalozan, decenijama kasnije je on u potpunosti usvojen u UNESCO-vim dokumentima i praksi:⁸

"Krajem četrdesetih godina ujedinjujući pokret se smatrao revolucionarnim, progresivnim i iskupljujućim. (...) Unifikacija sada ima zlokobno ime 'globalizacije' i sagledava se kao pretnja raznolikosti, koja se više ne vidi kao prepreka razvoju, nego kao dragoceno nasleđe koje treba da bude zaštićeno" (Stoczkowski 2008, 9)

Ipak, sada prihvaćen, koncept očuvanja kulturnog diverziteta u praksi je u priličnoj meri vulgarizovan – najčešće sveden na esencijalizam zasnovan na etničkom-kao-državnom konceptu. Iako još 1988. godine tadašnji predsednik UNESCO-a kaže da zaštita objekata koji se smatraju delom svetskog kulturnog nasleđa (= na listi su) nije isključiva dužnost država na čijoj se teritoriji oni nalaze, nego da je to "dužnost zajedička za čitavo čovečanstvo" (Mayor 1988, 4), u svakodnevnoj primeni, u svetu koji je "prirodno" podeljen na nacije (Bilig 2008, 113-168), smatra se da je država-kao-nacija nosilac *i* prava *i* dužnosti da štiti kulturno (ali i prirodno) nasleđe koje joj "pripada" (jer se nalazi na "njenoj" teritoriji)⁹ ili joj se pripisuje.¹⁰

Indikativno je da UNESCO-v koncept zaštite kulturnog nasleđa, po pravilu ne obraća pažnju na načine na koje pojedine sredine tumače/odgovaraju na globalizovanje/unifikaciju kulture, odnosno na lokalna značenja, vrednosti i varijante u kojima se pojavljuju elementi globalne kulture, a što je najzanimljiviji kulturni fenomen savremenog sveta. Istovremeno, on previda i da sadašnji pro-

⁷ Levi-Stros je, govoreći o samosvojnosti kultura pre svega imao u vidu "male" i/ili "primitivne" narode/grupe, koji/koje su ubrzano nestajali/e pod uticajem zapadne civilizacije (i to ne samo kao "kulture", u smislu da su njihovi nosioci nastavljali da žive prihvatajući drugačije/nove kulturne obrasce, nego i u biološkom smislu – da su izumirali u susretu sa zapadnom civilizacijom).

⁸ Kako povodom Levi-Strosovog stotog rođendana kaže jedan od funkcionera UNESCO-a: "nije se promenio Levi-Stros, promenio se UNESCO".

⁹ Tako se npr. Viktorijini vodopadi, rimski Limes i/ili Struveova geodetska barka smatraju trans-nacionalnim kulturnim/prirodnim dobrima, jer se nalaze na teritoriji više savremenih država, dok su Galapagos, praistorijski pećinski crteži (Lasko, Francuska; Valkamonika, Italija; Tasli, Libija; pećine Iberijskog basena, Španija) i/ili megaliti širom Evrope nacionalna (državna) kulturna/prirodna dobra, koja "pripadaju" aktuelno-postojećim državama.

¹⁰ Dolazeći u posetu Jugoslaviji 1970. godine američki predsednik Ričard Nikson je, u ime Sjedinjenih Američkih Država, poklonio narodima Jugoslavije kamenje sa Mesečevog tla (Muzej 25. maj 1980), koji se i danas nalaze u Muzeju istorije Jugoslavije. Tako je kamenje sa Meseca bilo shvaćeno kao vlasništvo SAD, i to veoma vredno, dostojno međunarodnog poklona. To je posledica činjenice da su Amerikanci prvi stigli na Mesec, te su, tako, Mesec i sva njegova prirodna blaga doživljavali kao svoje (američko) vlasništvo.

ces globalizacije nije prvi i jedini proces tog tipa: velike carevine (Rim, Vizantija, Austrija/Austro-Ugarska, Španija, Otomansko carstvo), koje su trajale vekovima, u većoj ili manjoj meri su uticale na unifikaciju kulture unutar svojih granica, iako je svaka regija, ili čak lokalna sredina mogla imati (i imala je) specifično viđenje, tumačenje i primenu te kulture u praksi, tako da je kulturno nasleđe takvih država teško esencijalizovati, odnosno svesti u (aktuelne ili bilo koje) nacionalne granice, ili bar da takva predstava kulture i kulturnog nasleđa ne odgovara stvarnosti, ma koliko odgovarala aktuelnoj politici.

U svakom slučaju, prema UNESCO-vom konceptu, kultura se shvata kao nešto što formira granicu između "nas" i "njih" ("nas" i "njih" koje razdvajaju "različite" kulture, ali i "nas" koji štitimo i "njih" koji su šticeeni), a sačuvana kulturna dobra/objekti kao samosvojni odraz porekla/korena kulturom odeljenih država/grupa – pre svega etničkih. Ovakav, jasno esencijalistički pristup odražava istovremeno romantičarski nacionalizam (Berlin 2006: 74, 106-107), koji raznovrsnost vidi kao problem koji treba da bude rešen¹¹ i *multikulturalizam razlika* (Turner 1993), koji različitost shvata kao bogatstvo koje treba očuvati (ali ponovo samo kao mozaik odvojenih i posebnih kulturnih jedinica),¹² dakle opet u smislu romantičarskog shvatanja kulture. Sve u svemu, ma koliko se sada UNESCO zalagao za očuvanje samosvojnosti i specifičnosti različitih (svih) kultura, on samo, ponovo, koncept kulture nastao unutar evropskog načina mišljenja ugrađuje u standarde koji se imaju smatrati svet-skim/globalnim. U tom smislu je simptomatična (iako ne i problematizovana unutar UNESCO-a) i očigledna suprotstavljenost prava na kulturu i drugog bitnog koncepta za koji se UNESCO zalaže – zaštite ljudskih prava,¹³ što se pre svega odnosi na favorizovanje prava grupa na račun prava pojedinaca. Naravno, kako je i zaštita ljudskih prava konceptualizovana u okviru judeo-hrišćanske tradicije,¹⁴ čak bi i striktna primena koncepta ljudskih prava (kao prava pojedinaca) na stalne izbore šta treba štititi (što istovremeno znači i šta ne), takođe zadržala zaštitu kulturnog nasleđa u okvirima evropske civilizacije.

¹¹ U ovom slučaju se to odnosi na problem unutar država ili nekako drugačije definisanih užih grupa *unutar* nacije (Bilig 2008, 254-266), koje se uvek smatraju unificiranim. Simptomatično je nastojanje UNESCO-a da očuva i obnovi veliki broj jezika koji su nestali tokom poslednjih pola veka, upravo zahvaljujući (i UNESCO-vim) naporima usmerenim ka unifikaciji kulture, pa time i jezika.

¹² Tarnerova analiza se u potpunosti može primeniti ne samo na politiku multikulturalizma, koju je on razmatrao, nego i na zaštitu kulturnog nasleđa, gde je ta politika primenjena u praksi.

¹³ Različiti pogledi na odnos kulture i prava mogu se videti npr. u zborniku *Culture and Rights: Anthropological Perspectives* (Jane Cowan, Marie-Bénédictie Dembour and Richard Wilson, eds, 2001).

¹⁴ O hrišćanstvu kao jednom od ključnih izvora koncepta ljudskih prava postoji veoma široka literatura. Vidi npr: Adeney, Sharma (2007).

Kontrola teritorije, prošlosti i budućnosti: državni-kao-nacionalni princip¹⁵

Shvatanje da je zaštita kulturnog nasleđa isključivi prerogativ pojedinačnih (nacionalnih) država počiva na ideji čvrsto fiksiranih državnih granica i apsolutnoj kontroli teritorije unutar njih, koja je uspostavljena tek formiranjem modernih nacionalnih država (Bilig 2008, 51-64). Te se granice doživljavaju kao večne (osim u slučajevima želje da se one prošire do granica "prirodne"/"stvarne" nacionalne države izjednačene sa etničkim granicama, koje se takođe smatraju večnim i nepromenljivim¹⁶) iako se, kako se sasvim lepo vidi iz istorije tokom poslednja dva veka, one mogu čak i relativno često menjati. Upravo zbog toga Marija Todorova govori ne samo o Balkanu, nego o Evropi, kao o palimpsestu različitih celina:

"Pitala sam se kako bi to izgledalo kad bismo pokušali da stvorimo digitalnu sliku koja bi odražavala upravo ovakav jedan palimpsest, grafiku na kojoj bi različita nasleđa bila prikazana različitim bojama na horizontalnoj ravni. Ako bismo te ravni postavili jednu iznad druge, videli bismo da te celine, koje se ne podudaraju, koje se postepeno profilisu, svedoče o tome koliko su regionalne granice relativne ako se posmatraju u dužim istorijskim periodima" (Todorova 2006, 31).

Upravo zbog toga, zaštita kulturnog nasleđa koncipirana na premisama nepromenljivosti i večnog trajanja izaziva različite probleme izazvane preklapanjem osnove na kojoj je konstruisan nacionalni-kao-državni identitet, uključujući međunarodne/međudržavne nesporazume i razmirice.

Činjenica je da materijalni ostaci prošlosti, koji se definišu kao kulturno nasleđe,¹⁷ iako potiču iz istog vremena i iste kulture (npr. antičko nasleđe), mogu zauzimati prostor u više različitih aktuelno-postojećih država, jer su pretpostavljene/usvojene preteče sadašnjih nacionalnih država (koje mit o večnom trajanju nacionalne države rasteže do najdaljih mogućih vremenskih granica u prošlost), u različitim vremenima zauzimale isti prostor. Oni se danas štite u skladu sa aktuelnom teritorijalnom podelom na nacionalne države, iako i ona može biti promenljiva, kako pokazuju primeri novoformiranih post-socijalističkih država (ne samo na Balkanu). Situaciju komplikuje ideja da se trenutno-postojeće nacionalne države protegnu u prošlost do krajnje moguće

¹⁵ Moguć je, naravno, i etnički-kao-nacionalni koncept, ali on zahteva potpuno posebnu eksplikaciju, koja će biti urađena na drugom mestu.

¹⁶ Ovaj koncept, doduše, podrazumeva da se granice, eventualno, mogu proširivati u skladu sa seobama stanovništva koje se smatra etničkim pripadnicima nacije (npr. naseljavanja pravoslavnog-kao-srpskog stanovništva u Vojnu krajinu), ali se nikako ne mogu sužavati (npr. naseljavanje Albanaca na Kosovu).

¹⁷ Nematerijalno nasleđe je još znatno komplikovanije, jer je teritorijalno raspršeniije.

granice, iako često – kao u slučaju modernih balkanskih država – nema nikakvog kontinuiteta u njihovom postojanju. Najgore je što svaka od njih, naročito kada se radi o novonastalim državama, koje su do formiranja bile deo veće državne celine, može imati ideju da je "njeno"/"njoj pripada" kulturno nasleđe nastalo u doba njenih najširih istorijskih granica, što onda izaziva međudržavne nesuglasice, kakav je npr. sukob između Grčke i Makedonije, koje obe zasnivaju svoj identitet na antičkom nasleđu¹⁸ ili kao što su dugotrajni sporovi oko razgraničenja balkanskih država koje su identitet izgradile na srednjovekovnom nasleđu, što je u periodu od njihovog nastanka do danas izazivalo različite teritorijalne aspiracije, ratove, ali i sporove oko nadležnosti/vlasništva nad kulturnim nasleđem (za to je indikativan trougao Srbija – Bugarska – Makedonija, koji je proizveo npr. sporove oko nadležnosti nad manastirima Prohor Pčinjski i Staro Nagoričane u razgraničenju Srbije i Makedonije).

Primena državnog principa, na koju se pozivaju sve savremene države, protegnutog do najdalje prošlosti postavlja niz pitanja:

- Ko štiti praistorijsko nasleđe, ono koje ne "pripada" ni jednoj sada poznatoj državi? Praksa je, naravno, da to rade aktuelne države, ali šta se dešava ako savremena država ne vidi svrhu ispitivanja/čuvanja praistorijskih lokaliteta, jer ne može da ih koristi u okviru identitetskih strategija? Jedan od takvih primera moglo bi da bude i dugogodišnje zapostavljanje Lepenskog Vira i drugih praistorijskih lokaliteta na teritoriji Srbije (kao relativno retkih, pa time i značajnih svedočanstava o ljudskoj civilizaciji pre antike) u odnosu na rimsko nasleđe (koga ima širom Evrope i Male Azije), jer se ovo drugo može koristiti kao deo strategije inkorporiranja Srbije u evropsku istoriju: i "mi" (= teritorija koju sada Srbija kontroliše) smo bili deo rimskog carstva, pa smo tako i deo savremene Evrope, dok se praistorijsko nasleđe teško može upotrebiti u tom smislu.¹⁹

- "Čije je"/ko štiti antičko (uključujući rimsko) nasleđe na teritoriji Srbije i širom Evrope i Male Azije? Da li bi njega trebalo da štiti savremena Grčka/Italija, ili savremena država na čijoj se teritoriji to nasleđe nalazi u trenutku postavljanja pitanja? Odgovori na ova pitanja, koja na prvi pogled deluju potpuno besmisleno, zapravo su ključ i za pitanja koja se postavljaju povodom

¹⁸ Grčka je tek posle formiranja Makedonije u ex-Jugoslaviji, a naročito posle njenog osamostaljivanja, počela sa ozbiljnijim arheološkim istraživanjima u severnim oblastima, kao i sa uključivanjem tog, novootkrivenog nasleđa u okvir svog "nacionalnog" identiteta (Kostakis 1998).

¹⁹ Aktuelni interes i za praistorijsko nasleđe, koji je evidentan tokom poslednjih nekoliko godina (pronalazak mamuta u blizini Viminacijuma, rekonstrukcija Lepenskog vira, reaktiviranje neolitskih lokaliteta koji su decenijama stajali napušteni), deo je potpuno novog razumevanja da je kulturno nasleđe, nezavisno od njegove identitetske upotrebe, resurs koji može biti veoma značajan u razvoju turističke ponude.

nasleđa kasnijih država/civilizacija, a koja danas izazivaju dileme unutar pojedinih država, kao i (moguće) međudržavne sporove.

Naravno, antičko nasleđe je u izvesnoj meri isključeno iz ovih rasprava (osim u slučaju Grčke koja stalno potražuje delove spomenika koji su razneti širom Evrope tokom 19. veka²⁰), jer se ukupni identitet moderne Evrope zasniva na vezi s antikom i njenim nasleđem. Tako se smatra da antičko nasleđe pripada *svim* evropskim "naslednicima" i štiti se tamo gde se nalazi; ono služi kao "dokaz" veze između antičkih "korena" i savremene evropske države (nebitno koje), bez obzira na objektivni nedostatak bilo kakvog kontinuiteta. Primer ovakve prakse vidimo i u našem slučaju: oživljeno interesovanje za rimsko nasleđe na teritoriji Srbije koje je rezultiralo uvršćenjem Felix Romuliana-e/Gamzigrada u UNESCO-vu listu svetskog nasleđa (2007. godine, World Heritage List) i promovisanje turističke rute "Putevi rimskih careva" deo je ove strategije.

- Da li pravoslavne manastire na teritoriji nekadašnje Austrije/Austro-Ugarske, kao što je npr. manastir Krka ili manastiri na Fruškoj Gori, treba da štiti savremena Austrija, kao naslednica Monarhije (Austrije/Austro-Ugarske), ili Hrvatska/Srbija kao zemlje na čijoj se teritoriji danas oni nalaze? Još dalje, kada se radi o pravoslavnim manastirima na teritoriji današnje Hrvatske: u kojoj meri Srbija treba/može da učestvuje u njihovoj zaštiti?²¹ Zaštita takvih me-

²⁰ Iako se i taj koncept može problematizovati na različite načine: da nije bilo engleskih/francuskih/nemačkih/drugih evropskih arheologa, antički (grčki) arheološki lokaliteti ne bi bili istraženi; arheološka potraga za materijalnim dokazima velikih helenskih epova kao istorije (čitave Evrope), proizvela je ne samo nova saznanja o antici, nego i nove naučne discipline (kao npr. arheologiju). Da Šliman nije tražio (i našao) Troju, ukupan koncept kulturnog nasleđa onakav kakvim ga danas znamo ne bi postojao, a ni istorija evropske/hrišćanske-kao-svetske pre svega umetnosti, ali i čitave civilizacije bila bi potpuno drugačija. Up: Jones (1993, 213-214).

²¹ Ako je država Srbija moderna, što znači i sekularna država, ona ne bi imala razloga, niti bi mogla da štiti spomenike koji se danas najčešće nazivaju "pravoslavnim svetinjama", "srpskim svetinjama", "pravoslavnim svetim mestima" i sličnim terminima koji insistiraju na njihovoj sakralnoj, prvenstveno crkvenoj prirodi. Zaštita takvih spomenika, čak i u granicama sopstvene države bila bi isključivi zadatak crkve, jer se oni ne bi ticali/ne bi bili deo identiteta ne-pravoslavnog stanovništva države, te njihova zaštita ne bi ni mogla da se finansira iz javnog prihoda u kome učestvuju svi građani Srbije. Dakle, crkve i manastiri koje država (može/treba da) štiti ne mogu biti zaštićeni kao "pravoslavna" i/ili "sveta" mesta (iako se taj deo njihove prirode ne spori), nego samo ukoliko im je *dodata* još jedna vrednost – opšta, koja važi za sve građane Srbije, a ne samo za pravoslavne vernike. Upravo zahvaljujući toj, dodatoj vrednosti, tokom komunističkog/socijalističkog perioda su (odabrane/odabrani) crkve i manastiri ušle/ušli u nastavne programe državnih (= građanskih/sekularnih) škola u okviru istorije i likovnog obrazovanja, postali destinacije za dačke ekskurzije i tako postali deo identiteta i onih koji nisu pravoslavni vernici.

sta, može biti interes Srbije, naročito ako ih država na čijoj se teritoriji nalaze ne smatra delom svog identiteta, te ga i ne tretira kao kulturno nasleđe, ali to podrazumeva mešanje u nadležnosti druge države i može se rešiti samo stalnim pregovaranjem i uspostavljanjem funkcionalne međudržavne saradnje.

- Da li bi Turska trebalo da obnavlja Ferhad-pašinu džamiju u Banja Luci ili da štiti novopazarsku Altun alem ili beogradsku Bajrakli džamiju? Da li su (i ako jesu u kojoj meri) to *turski* spomenici (u smislu spomenici za čiju je zaštitu nadležna savremena turska država kao naslednica Otomanskog carstva), ili su one svedočanstva o "našoj" istoriji i identitetima?

- Ko bi trebalo da štiti spomenike kao što je npr. beogradska tvrđava, koji savim jasno i nedvosmisleno sadrže u sebi nasleđe različitih naroda, država i kultura?

Bez jasnog odgovora na ova pitanja, kontrola nad kulturnim nasleđem podrazumeva kontrolu nad teritorijom na kojoj se ono nalazi (njome se aktualizuje nemački romantičarski koncept nacija = kultura). Kako se to – u svetu čvrsto podeljenom državnim-kao-nacionalnim granicama – u praksi, ako ne već i u teoriji, izjednačava, zaštita "našeg" nasleđa u inostranstvu zapravo postaje način za uspostavljanje kontrole nad delom teritorije druge države ili, u slučaju insistiranja predsednika Tadića na zaštiti pravoslavnih spomenika na Kosovu, *potvrda* da se određena teritorija, čiji je status sa stanovišta međunarodne zajednice nejasan, nalazi u granicama države Srbije.

Istorija: nepromenljiva i večna

Druga predrasuda, takođe nastala tokom 19. veka, jeste "objektivnost" a time i nepromenljivost istorije. U slučaju priče sa početka teksta, indikativni su naslovi tipa: *Tadić: Zaustaviti falsifikovanje istorije* (RTS, 4. jun 2009) ili *Tadić: Falsifikuje se istorija na Kosovu* (*Vesti*, RS 4. jun 2009), koji pokazuju da u javnom diskursu postoji uverenje da je istorija nešto što se može "falsifikovati", odnosno da postoji "pravo"/"istinito" i "lažno" čitanje istorije, s tim što se veruje da je "objektivna istina" samo i jedino čitanje prošlosti iz "našeg" (trenutno aktuelnog) diskursa, dok su sva moguća drugačija čitanja falsifikati, bez obzira na to da li su takva, drugačija čitanja kreirali neki "drugi" (= ne-"mi"), ili smo ih oblikovali "mi" u nekom drugom vremenu/kontekstu (pre svega političkom). Dajući (naučni) legitimitet takvom uverenju, akademik Mihailo Marković na skupu "Kosovo i Metohija u civilizacijskim tokovima"²² iz-

²² Skup je održan oktobra 2009. godine; organizator je bio Filozofski fakultet Prištinskog univerziteta, a prema medijskim izveštajima u njegovom radu je učestvovalo "oko 300 akademika, profesora i naučnih radnika iz 17 zemalja" (*Večernje novosti*, 8. oktobar 2009).

govara gotovo identične rečenice o "falsifikatima"/"falsifikovanju" istorije, držeći se tako čvrsto koncepta nacionalne istorije koji je pratio politiku agresivnog nacionalizma iz poslednje decenije 20. veka.

Iako su se tokom poslednjih nekoliko decenija čak i istoričari odrekli uverenja o objektivnosti istorije, pokazujući da je svako čitanje prošlosti *uvek* diskurzivno (šire u npr: Nora 1996, Brkljačić i Prlenda 2006), a i naša najnovija prošlost, čak i bez pažljivije analize, sasvim jasno govori o tome,²³ u delu tzv. naučne javnosti i dalje postoje ostaci uverenja da je istorija zauvek data i objektivna (u smislu činjenica i u skladu sa – takođe pretpostavljenom – objektivnošću prirodnih nauka²⁴), pa ima autora koji čak smišljaju nove sintagme,²⁵ ne bi li – koristeći savremenu terminologiju kojom istorija preispituje sopstvenu disciplinarnu prošlost – uspeli verbalno da preoblikuju sopstveno uverenje o "istinitosti" istorije i da ga tako, bar na prvi pogled, uklope u aktuelno razumevanje istorije kao diskurzivne discipline. Ako se takva predstava istorije još očuvala i u delu naučne zajednice, jasno je da je ideja o njenoj objektivnosti i nepromenljivosti potpuno nedirnutu u javnom diskursu (u oblikovanju te predstave velikom ulogu igra i školstvo: istorija se predaje isto kao i matematika ili fizika, bez ikakvog nagoveštaja da je moguće i tumačenje činjenica kojima se deca uče).

Ukupan odnos prema prošlosti se, naravno, odražava i na konceptualizaciju zaštite njenih materijalnih i nematerijalnih ostataka, koji se najčešće i dalje posmatraju kao "objektivni" tragovi minulih vremena, iako je čitava priča o preispitivanju prošlosti započela upravo analizama sačuvanih spomenika, odnosno postavljanjem pitanja: šta sačuvani spomenici znače nama sada i ovde, dekonstrukcijom mitova koji su ih okruživali i, eventualnim pokušajima razumevanja šta oni *jesu bili* u svom vremenu i kulturi u kojoj su nastali (Nora 1996). Prvi evropski kongres posvećen svetskoj i globalnoj istoriji²⁶ je npr. kao jednu od tema imao i: *Power - World - Heritage - History: "World Heri-*

²³ Različita čitanja istih događaja i odnosa iz prošlosti *pre, za vreme i posle* komunizma/socijalizma kao dominantnog političkog/ideološkog sistema.

²⁴ Jabuka je padala sa grane i pre Njutnovih zakona gravitacije, ali njeno padanje nije bilo objašnjavano, a i da jeste bilo bi, kao i niz drugih prirodnih pojava čije zakonitosti nisu bile poznate (u meri u kojoj danas jesu), tumačeno "božjom voljom" ili nekim drugim konceptom uređenja sveta, što jasno pokazuje da je i čitanje/tumačenje prirodnih zakona diskurzivno, odnosno da zavisi od opšteg pogleda na svet i količine raspoloživog znanja.

²⁵ Jedna od sintagmi tog tipa je npr. "istorijska stvarnost", koja je, zapravo, *contradictio in adjecto*: ako je istorija konstruisana slika prošlosti, kako onda može biti stvarnost, odnosno: ako *se smatra* da jeste stvarnost to znači upravo objektivnost, a time i nepromenljivost. Sintagma definisana u: Марјановић (2009).

²⁶ Održan u Lajpcigu 2005. godine; organizatori: *European Network in Universal and Global History* i *Center for Advanced Study* lajpciškog univerziteta; <http://geschichte-transnational.clio-online.net/termine/id=4254>

tage" and World History. To je tema koja jasno govori o razumevanju potrebe za preispitivanjem sačuvanog/zaštićenog kulturnog nasleđa u kontekstu raspodele moći (pre svega savremene, ali i nekadašnje) i odnosima koji se povodom toga uspostavljaju na lokalnom/regionalnom i globalnom nivou.

Tako, zapravo, dok svetska istorija i neinstitucionalna zaštita kulturnog nasleđa preispituju pre svega svoj odnos prema prošlosti, ne bi li iz toga saznali više o sebi danas, kod nas se, bar u javnom diskursu, i dalje insistira na apsolutnoj (političkoj) kontroli prošlosti, koja zapravo znači i kontrolu nad sadašnjosti i budućnošću, dok je zaštita kulturnog nasleđa samo jedna od kockica u mozaiku aplikacije moći.

I na kraju: samo nekoliko meseci posle Tadićevih govora u kojima on, na osnovu priče o kulturnom nasleđu na Kosovu, izjavljuje: "Kosovo je Srbija", odluke povodom istih spomenika u Ministarstvu kulture donosi Komisija čiji je puni naziv: *Komisija u oblasti zaštite kulturnih dobara od izuzetnog značaja i dobara srpskog porekla u inostranstvu* (Matović 2009).²⁷ Prenošnje nadležnosti sa Zavoda za zaštitu na ovu Komisiju jasno govori o razumevanju činjenice da se ti spomenici, ma koliko (proklamovano) bili unutar granica nacionalne svesti,²⁸ trenutno realno nalaze van domašaja države Srbije, čak i ako jesu u "našem" viđenju njenih aktuelnih granica. Ali, istovremeno, ono govori i o ograničenju koncepta zaštite onoga što se doživljava kao kulturno nasleđe van državnih granica: njega je moguće sprovesti samo uz jasnu podršku međunarodne/međudržavne zajednice, ili uspostavljanjem dobrih bilateralnih odnosa. U tom smislu ova vrsta zaštite može zaista biti jedan od oslonaca međudržavne saradnje, ali samo ako se kulturno nasleđe razume kao zajedničko i ako se iz njegove zaštite isključe bilo kakva nastojanja da se na osnovu nje uspostavi kontrola i/ili dominacija, odnosno ako se iz nje isključi težnja za osvajanje moći.

²⁷ Opet, ne bih da cepidlačim, ali ime ove Komisije ukazuje na dve stvari: ona je zadužena za brigu o zaštiti "kulturnih dobara od izuzetnog značaja", što pokazuje zadržavanje stare terminologije (što, dalje, implicira i način mišljenja koji uz nju ide), ali i dobara "srpskog porekla" u inostranstvu. Ime komisije ukazuje na vrednosni sud kojim se *sva* "kulturna dobra" u inostranstvu za koja se smatra da su srpskog porekla (šta god to moglo da znači: da su deo srpskog etničkog nasleđa ili da su nastala u vreme kada su se nalazila unutar granica tadašnje srpske države), zbog svog fizičkog/geografskog položaja van granica države, smatraju dobrima od izuzetne vrednosti, kojima treba posvetiti istu pažnju kao i onom što se, unutar tih granica, smatra najznačajnijim delovima kulturnog nasleđa.

²⁸ O proklamovanoj i stvarnoj percepciji Kosova vidi šire u: Малешевих (2008: 30-32).

Izvori

- B92. 2009. Tadić o kulturnom nasleđu Kosova. *B92*, 4. jun. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=06&dd=04&nav_id=364130
- Blic. 2009. Tadić: Kosovske vlasti iskorišćavaju srpsku baštinu. *Blic* 04. jun. Dostupno na: <http://www.blic.rs/politika.php?id=95723>.
- Glas Javnosti. 2009. Za Unesco je kulturno nasleđe na Kosovu srpsko. *Glas Javnosti*, 5. jun. Dostupno na: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-06-2009/za-unesko-je-kulturno-nasledje-na-kosovu-srpsko>
- Muzej 25. maj. 1980. *Muzej 25. maj*, katalog, Beograd.
- Политика. 2009. Тадић: Недопустиви покушаји прекрајања историје. *Политика*, 5. јун. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Tadic-Nedopustivi-pokushaji-prekranja-istorije.sr.html>
- RTS. 2009. Tadić: Zaustaviti falsifikovanje istorije. *RTS*, 4. jun. Dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/65606/Dijalog+kultura+jugoisto%C4%8Dne+Evrope+.html>
- UNESCO, World Heritage List. Dostupno na: <http://whc.unesco.org/en/list/1253>
- Vesti RS. 2009. Tadić: Falsifikuje se istorija na Kosovu. *Vesti RS* 4. jun. Dostupno na: <http://www.vesti.rs/Vesti/Tadic-Falsifikuje-se-istorija-na-Kosovu.xhtml>
- Večernje novosti. 2009. Svet o otimanju. *Večernje novosti*, 8. oktobar. Dostupno na: http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=4&status=jedna&vest=159160&title_add=Svet%20o%20otimanju&keyword_add=KOSOVSKA%20MITROVICA%20C%20kosovo%20i%20metohija
- Matović, D. 2009. Ipak se crveni. *Večernje novosti* 28. avgust. http://www.novosti.rs/code/navigate.php?Id=12&status=jedna&vest=155231&title_add=Ipak%20se%20crveni&keyword_add=pecka%20patrijarsija

Literatura

- Adeney, Frances, Arvind Sharma. 2007. *Christianity and Human Rights: Influences and Issues*. SUNY Press, Albany, NY
- Berlin, Isaija. 2006. *Koreni romantizma*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bilig, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Breglia, Lisa C. 2006. *Monumental Ambivalence: The Politics of Heritage*. Austin: University of Texas Press.
- Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda (prir.). 2006. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.
- Cowan Jane, Marie-Bénédicte Dembour and Richard Wilson. 2001. Introduction. In: Jane Cowan, Marie-Bénédicte Dembour and Richard Wilson (eds.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, 1-26. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Čolović, Ivan. 2008. *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2001. Between universalism and relativism: A critique of the UNESCO concepts of culture. In: Jane Cowan, Marie-Bénédicte Dembour and

- Richard Wilson (eds.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*, 127–148. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Gavrilović, Ljiljana. 2008. Museums and Geographies of (National) Power. *Гласник Етнографског института САНУ* LVI (2): 37-52.
- Gavrilović, Ljiljana. 2009. Lévi-Strauss : UNESCO = anthropologie : politique. *Etnoantropološki problemi* n.s. 4 (2): 83-99.
- Jones, Anna Laura. 1993. Exploding Canons: The Anthropology of Museums. *Annual Review of Anthropology* 22: 201-220.
- Kostakis, Kostas. 1998. The past is ours. Images of Greek Macedonia. In: *Archeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, ed. Lynne Meskel, 44-66. London: Routledge.
- Малешевић, Мирослава. 2008. Насиље идентитета. У: *Културне паралеле*, Зборник 25, ур. Зорица Дивац, 11-34. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Малешевић, Мирослава. 2009. Пут Олимпијског пламена: Пекинг као чувар култа античке прошлости европских нација. *Гласник Етнографског института САНУ* LVII (1): 9-24.
- Марјановић, Весна. 2009. Антропологија историјске стварности у Документационом центру националсоцијалистичке партије у Нирнбергу (Баварска, Немачка). У: *Спомен места – историја – сећања*, Зборник 26, ур. Александра Павићевић, 117-132. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Mayor, Frederico. 1988. A Patrimony for All. *The UNESCO Courier*, August, 4-5.
- Norra, Pierre. 1996. *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press
- Stoczkowski, Wiktor. 2008. Claude Lévi-Strauss and UNESCO. In: *Claude Lévi-Strauss: The View From Afar. The UNESCO Courier* 5: 4-9.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Turner, Terence. 1993. Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It? *Cultural Anthropology* 8 (4): 411-429.

Ljiljana Gavrilović

Cultural Heritage Abroad: Field Boundaries

The paper considers the concept of the conservation of cultural heritage that "belongs" or is ascribed to the state, and is located beyond its borders, that is, the manner in which the concepts of culture and heritage are constructed, and the (possible) conservation mechanisms that derive from differently defined frameworks of cultural heritage. It examines aspects of the concept of cultural diversity and heritage conservation that are at first glance hidden, namely ownership (the Judeo-Christian concept as the only possible/best of all), control (of territory, of the past and the future) and the power deriving from this.

A question that is given special consideration is the relationship between identity politics as a globally supported and locally interpreted/implemented

conceptualization of cultural heritage and the implementation of the UNESCO concept of culture, as a (seemingly) anti-globalization trend. It is shown that behind this relation there continues to lie a conflict between two great metanarratives (the Enlightenment and Romanticism), which have shaped western civilization over the last two centuries.

Key words: heritage, culture, nation, state, conservation, UNESCO

Ljiljana Gavrilović

Patrimoine culturel à l'étranger: limites du champ

Dans le texte est analysé le concept de la protection du patrimoine culturel qui "appartient" ou est attribué à l'État, et se trouve hors de ses frontières – la manière de construire les concepts de culture et de patrimoine, ainsi que les mécanismes (possibles) de protection qui découlent des cadres différemment définis du patrimoine culturel. Puis les aspects en apparence cachés du concept de protection de la diversité culturelle et du patrimoine sont analysés: la propriété (concept judéo-chrétien comme le seul possible/ le meilleur de tous), le contrôle (du territoire, du passé et de l'avenir) et le pouvoir qui en découle.

Une question particulière dans le cadre de cette analyse concerne le rapport de la politique de l'identité comme d'une conceptualisation de patrimoine culturel globalement soutenue et localement interprétée /menée et l'application du concept de culture de l'UNESCO, comme d'une tendance (en apparence) antiglobalisatrice. Il s'avère que dans le fond de ce rapport demeure le conflit entre deux grands métarécits (les lumières et le romantisme), qui ont façonné la civilisation occidentale au cours de ces deux derniers siècles.

Mots-clés: patrimoine, culture, nation, État, protection, UNESCO